

# Időtlen és Ideiglenes

a magyarországi köz- és műépítészet viszonya az idő dimenziójában

Belkovits László

Időtlen és Ideiglenes, a magyarországi köz- és műépítészet viszonya az idő dimenziójában  
(témavezető: Bartha András Márk)

2019. 10. 28.  
BME ÉPK TDK

## Tartalomjegyzék

1. Előszó / 3
2. Építészetén kívüli szélsőségek / 3
3. Építészetén kívüli társadalom / 8
4. Építészetén kívüli építés / 9
  - Nyelvi szakadás / 10
  - Kulturális szakadás / 12
  - Időbeli szakadás / 15
5. Állandó és változó / 17
6. Időtlen építés / 21
7. Forrásjegyzék / 26

## Előszó

Tanulmányom kiindulópontjának azt, a nagyvárosokra jellemző jelenséget tekintem, amikor a funkcióvesztett, kiüresedett ipari csarnokokba alulról szerveződő közösségek költöznek, új funkcióval ruházva fel a használatlan tereket. A vizsgálat során azonban olyan tapasztalásokra tettem szert, olyan értékváltozásokkal és társadalmi feszültségekkel szembesültem, amelyek a tanulmányt a kutatás gyakorlati jellegéből a kritikai írás halmazába helyezték át.

## Építészetén kívüli szélsőségek

Az ipari, vasbeton csarnokok, illetve a közösségek önerőből létrehozott építményei, szembetűnő különbözőségeik ellenére hasonlóak, hiszen összekapcsolja őket a műépítészetén kívül rekedt helyzetük: az ipari csarnok, bár tervezőirodában fogant, legfeljebb a pragmatizmus korának jegyeit tudhatja magáénak; ehhez hasonlóan az önerős építésmód is mentes minden stilisztikai megkötéstől. Janáky István építészet-elméleti írásai „a hazai kortárs építészeti gondolkodás fontos, értékes és sajátos szegmensét képviselik” [1], és ennek az életműnek jelentős részét a műépítészet és a középítészet viszonyának az elemzése képezi. A tanulmány során több szempontból is ismertetni fogom Janáky álláspontját a középítészet létrejöttét, alakulását és jelenkori helyzetét illetően, azonban meghatározó az az érzés, hogy az középítészet „magára hagyottan”, a műépítészetből kireszkesztve „tenyészik”:

„E szellemi horizont egén az írások, mint fénylő égitestek világítják be az építészet szüntelen megismerésre sarkalló tájékait, köztük olyan elhanyagolt vidékeket is, ahová talán csak Janáky István írásai juttatnak fényt. Ilyen elhagyott építészeti vidék a „műépítészet” világán kívül tenyésző „középítészet” – a köznyelv analógiájára –, vagyis a „köznép” építészete, ahogyan néha Janáky nevezi az ide sorolható jelenségeket.”<sup>1</sup> [1]

---

<sup>1</sup> Szalai, 2005, 91. o.

E két magára hagyott építészeti jelenség – a gazdátlan csarnok és a megtagadott középítészet – egymásra találása azonban térbeli és időbeli ellentétek gazdag halmozódását hozza létre. Az ipari épületet egy raszterszerű strukturáltság jellemezi, elemei javarészt előre gyártottak, és mindenképpen az adott funkciót szolgálják, térszervezése, arányai jóval túlmutatnak az emberi léptéken. Ezzel szemben a beköltöző építésmód a parazitaszerű térstruktúra formavilágával dolgozik, tereit a rendelkezésre álló építőanyag határozza meg, léptékében az önerős, emberi beépítés lehetőségeinek határain belül marad. Legszembetűnőbb különbségük azonban az idő dimenziójában elfoglalt helyük, úgy az anyagi tartósság, mint a tervezett használhatóság szempontjából.

Az általam vizsgált esetekben az ipari épületek emlékművekként dacolnak az idő múlásával, nem csak anyagi minőségükben, hanem karakterük mélyről jövő hangsúlyosságának köszönhetően is. Az idők folyamán különböző értelmezési rétegek rakódtak rájuk, úgy az anyagi elváltozás értékváltozását, mint a szellemi jelentőség időben generálódó minőségében. Az első, legmélyebb réteget a legnagyobb kontextusban elfoglalt helyük jelenti: bár megépítésük pillanatában még Budapest külkerületeiben kaptak helyet, a város szövete azóta körülötte őket, miközben sehogy sem viszonyult struktúrájuk karakteréhez, mintegy megtagadva létezésüket. Így ezek a csarnokok a város növekedésének megtúrt mérföldkövei, kimerevített pillanatai a város lüketető évgyűrűinek. További jelentésük pedig pontosan ennek a megtúrt jellegnek a minőségében rejlik – árulkodó jelei egy társadalom integritásának (vagy hiányának) az a mód, ahogyan a múlt kéretlen örökségével bánik.

„A monumentalitás fogalma az építészetben jelenthet csupán nagy méretet, de jelentheti az építészet emlékőrző, emlékeztető funkcióját is. A szó gyökerét a latin *monere* szóban találhatjuk, jelentése: emlékezni és emlékeztetni. A monumentalitás fogalma az építészetben sajátos formát jelöl – hasonlóan a drámához, amely, mint irodalmi kategória, az elbeszélés egy sajátos módja, egy formát akkor nevezhetünk monumentálisnak, ha kiválik hétköznapi környezetéből, környezetét mintegy strukturálja.”<sup>2</sup> [2]

Másodlagos értelmezési rétegüket a létrehozó időszakból cipelik magukkal. Egy olyan korszak jelképeiként maradtak itt, amikor a közösségi munkavégzés kiemelt fontossággal bírt, az individualizmus elkerülendő magatartásforma volt, és az épített környezet térszervezése a

---

<sup>2</sup> Moravánszky, 2006, 8. o.

funkcionális hatékonyságot tekintette az egyetlen jelentős szempontnak. Ezt fokozza az a viszonyulás, vagy ennek hiánya, ahogyan a város homlokzataival és funkcióival körülöleli őket. Már a belépés előtt szembetűnő homlokzatuk brutális tömörsége, ami nekifeszül a szomszédos lakóépületek csendes nyitottságának – mintha egy letűnt civilizáció elfeledett nyelvén íródott volna, bár tanulsága talán újból kezd értékessé válni.

„Védett műemlékeink többsége nem azzal a céllal épült, hogy emlékeztessen; műemléki minőségüket csak később, az utókor ismerte fel, illetve ismerte el. Korábban a régi épületeket csak kivételes esetekben ítélték megtartásra érdemesnek, legtöbbször aggályok nélkül lebontották, hogy helyébe kényelmesebb, nagyobb, az építető és a kor ízlésének megfelelően újat építsenek. (...) Voltaképpen hogyan is őrizhet az építészet emlékeket, hogyan őrizheti meg egy kor szellemét és történelmét? Gottfried Semper monumentalitás-felfogása hű marad a monumentum szó eredeti jelentéséhez: a monumentális mű emlékezteti a társadalmat egy eseményre. Semper értelmezésében a monumentalitásnak nincs köze az abszolút méretekhez, lényege az emlékezet, a maradandóság.”<sup>3</sup> [3]

További, rájuk rakódott értelmezési rétegeként az örökérvényűnek hitt igazságok elmúlását hirdetik. A megbukással nem számoló rendszer hátrahagyott szobrai ezek, melyeket, egészen a közelmúltig, sem elbontani, sem felhasználni nem tudtunk.

„Nem tudom, vajon a romérték cinikus fogalma már korábban is létezett, vagy csak valamelyik náci ideológus, esetleg maga Albert Speer eszelte ki. A romérték számító létrehozása természetesen az utókort megvető művelet. Azt jelenti, hogy az épületbe olyan szétrombolhatatlan magot építenek bele (a vasbeton feltalálása óta ez nem okoz gondot), amely romként valószínűleg túlélni magát az épületet. Ekként válik lehetségessé a rom utókorra gyakorolt vélhető hatásának a rögzítése, jóllehet itt sem lehet kiszámítani az idő változásait. Speer bizonyára egy „hívő” utókorral számolt, amely elfogadja a Harmadik Birodalom történelmi nagyságát, és nem gondolt arra, hogy a „romérték” előállításuk egykor félresikerült, patetikus gesztusként lepleződik le.

---

<sup>3</sup> Moravánszky, 2006, 12. o.

De még ennek a cinizmusnak is lépre megyünk, hiszen ki ne fogadná el koruk emlékművének ezeket az eszményi, végső állapotukat ugyan soha el nem érő, akaratlan romokat, és ki ne tartaná őket ilyenként az utókor számára tanulságos emlékeztetőnek. A bécsi légvédelmi tornyok félkész építmények, melyeket gránittal vagy márvánnyal szándékoztak beburkolni. Tömegük – és paradox kifejezéssel – szélsőségesen irracionális-funkcionalista formájuk nem nélkülöz bizonyos monumentalitást, amelyet tovább fokoz az, hogy a városképben stratégiaileg fontos pontokon helyezkednek el.”<sup>4</sup> [5]

Tartószerkezetük vasbeton, tervezett használatuk (csakúgy, mint térbeli léptékük) túlmutat az emberi, sőt, eredeti funkciójuk élettartamán is. Értékességük azonban pont ebben rejlik, hiszen akaratlanul is magukon viselve az idő múlásának jeleit, az anyag és az idő harcának váltak jelképeivé.

Harmadik értelmezési rétegüket pedig, a városszöveti és társadalmi változások lenyomatai fölött, a legszűkebben értelmezett környezet, azaz az építőanyag elfáradásának fizikai és ugyanakkor költői jelei adják. A szél és a víz csendes bontómunkáját megjelenítő tengerparti sziklákhoz hasonlóan a megviselt, de kitartó épületeink – függetlenül a létrehozó kor tervezett üzenetétől – egyszerre jelentik az ember végtelen igyekezetét, hogy diadalmat vívhasson az idő fölött, és ugyanakkor az anyag csendes, megbízható alázatát a természeti erők megkérdőjelezhetetlen teljhatalmával szemben. Alois Riegl vezette be az „emlékértékek” kategóriájába tartozó „régiségértéket” *A modern emlékkultusz* című tanulmányában – írja Moravánszky Ákos a monumentalitás fogalmát körüljáró antológiai kötet előszavában. Ez a „régiségérték” azonos a távolkeleti *wabi sabi*<sup>5</sup> fogalmával, azaz a természet (és az élet) múlandóságának és átmeneti jellegének tiszteletével. Szinte vallásos kultusszá vált, bár a távolkeleti irányzatok esetében mindig fontos megjegyeznünk, hogy a végtelenül pragmatikus ázsiai elme számára a filozófia, a konkrétan használható életbölcesség és a vallás gyakran nehezen megkülönböztethető.

---

<sup>4</sup> Achleitner, 2005, 38. o.

<sup>5</sup> A hagyományos Japán esztétikában a wabi-sabi egy olyan világnézetet jelöl, ami a tökéletlenség és átmenetiség elfogadásán alapul. Ezt az esztétikai minőséget gyakran úgy írják le, mint a „tökéletlen, ideiglenes és befejezetlen” szépség. Filozófiai háttere a buddhista tanításokban keresendő, miszerint az élet átmeneti, szenvedéssel teli és üres. A wabi-sabi olyan minőségeket ölel fel, mint az asszimetria, az érdekesség, az egyszerűség, a takarékoság, a szerénység, az alázat, a kiegyensúlyozottság és a természeti folyamatok tisztelete.

(<https://en.wikipedia.org/wiki/Wabi-sabi>, letöltve: 2019. 10. 28.)

„Riegl rendszerében különösen lényeges egy viszonylag új fogalom, az emlékértékek (Erinnerungswerte) kategóriájába tartozó régiségérték (Alterswert). A régiségérték – más emlékértékektől, például a történeti értéktől (historischer Wert) vagy a szándékolt emlékértéktől (gewollter Erinnerungswert) eltérően – közvetlenül érzékelhető, többek között a patinán vagy a felületek időjárás okozta változásian, kopásain keresztül.”<sup>6</sup> [4]

Az önerőből épített konstrukciók ezzel szemben ideiglenes jelleggel jönnek létre, élettartamukat használóik sem tudják pontosan meghatározni, és gyakran egy emberöltő alatt többször is átalakulnak. Könnyűszerkezetes struktúrák, bontott, újra-hasznosított anyagok, lazán körvonalazott, időszakos használatú terek alkotják ezeket az építményeket. Az előbbiekben ismertetett hármás rétegződés anyagi jellegéből fakadóan értelmezhetetlen, nem beszélhetünk régiségértékről, sem monumentalitásról. Valahol a tudattalan tervezési folyamat<sup>7</sup> meghatározó magját jelenti a befejezetlenség, a növekedés, az átmenetiség. A legtágabb értelmezési tartományban az ideiglenes építészet mindig is része volt a városszövetnek, bár történeti lenyomattal ritkán bírt. Azonban a vasbeton csarnokok emlékértékéhez hasonló jelentőségű az a központi vezérelv, ami ezt az építésmódot leginkább jellemzi. A létrehozás kötetlensége, a spontaneitás és a megoldások ad-hoc jellege egy olyan emberközpontúságot tesz lehetővé, amely mára kiveszni látszik a hatékonyság, hírnév és haszon által megkötött műépítészetből. Bernard Rudofsky az városi közterek egyik legismertebb elemének, az utcának példáján keresztül mutatja be, hogy mit tart „gondoskodó”, emberközpontú építészetnek, illetve, hogy ez gyakran ideiglenes hozzáépítésekkel jöhet létre:

„Mindenek felett, ennek az építészetnek az embersége kell, hogy valamilyen hatást kiváltson belőlünk. Például manapság sosem jutna eszünkbe oázisokhoz hasonló utcákat tervezni, a jelenlegi, sivatagi jellegükkel szemben. Azokban az országokban, ahol a funkciójuk még nem silányult főutakká és parkoló-terekké, számtalan elem teszi ezeket emberi használatra alkalmassá: pergolák és ponyvák, sátorszerű építmények vagy beépített tetőszerkezetek. Ezek a Kelet utcáinak jellemzői, vagy az olyan közel-keleti múlttal rendelkező országoké, mint Spanyolország.”<sup>8</sup> [6]

---

<sup>6</sup> Moravánszky, 2006, 31. o.

<sup>7</sup> amennyiben tervezési folyamatnak lehet egyáltalán nevezni a spontán építésmód nőtt jellegét

<sup>8</sup> Rudofsky, 1964, 9. o.

## Építészetén kívüli társadalom

A következőkben látni fogjuk, hogy – a Janáky István által tárgyalt köz- és műépítészet esetében mindenképpen, de talán a korunkat meghatározó, tömegtermeléshez hasonló sztárépítészetet illetően is – az építészet elszakadni látszik a társadalmat alakító folyamatoktól, azaz a valóságtól<sup>9</sup>. A kapcsolódási pontot a közösségi építészet biztosíthatja, azaz a közösségi igények felismerése, definiálása és azoknak az építészeti formanyelven keresztül való kielégítése. Az önerős építés ilyenként a műépítészet előtt jár, hiszen alkotói alulról szerveződő közösségek, válaszaik az „elfeledett” társadalom kérdéseire születnek. Hasonlóképpen, az „elfeledett”, kiüresedett ipari csarnokok a külkerületekre szorult csoportok életterévé váltak, s így e kettő – az időtálló csarnok és az ideiglenes középítészet – egymásra találása egy élő, társadalomba ágyazott építészeti jelenséggé válhat. Aldo Rossi a „rombolás, a kisajátítás és a funkcióváltás”, mint a „város dinamikájának látható jeleiről” ír *A város építésze*<sup>10</sup> című könyvében, megjegyezve, hogy a „maradandóság elemének, az emlékműnek” is kiemelt fontossága van. Minderről Moravánszky Ákos számol be a monumentalitás további értelmezési lehetőségeit járva körül:

„Az emlékművek még az „emlékezet nélküli” városban is nélkülözhetetlen szerepet játszanak. A közösségi emlékezet megtestesítői akkor is, ha a konkrét tartalmak már nincsenek meg. Az építészek feladata, hogy részt vegyenek az emlékművek létrehozásában, még akkor is, ha jelentésük végső soron homályba vész is. Rossi javaslata: egy mítikus kollektivitás képeinek felidézése a dinamikus modernizáció városában, igen problematikus – különösen Pinder (és mások) említett álláspontjainak ismeretében. Építészetének melankóliája egyértelműen rámutat erre a dilemmára.

---

<sup>9</sup> ez a folyamat jelen tanulmány részét nem képezi, egy különálló kutatás alapját képezhetné. Locsmándi Gábor: *A lokációs szabadság és korlátozása, Új folyamatok Budapest építészeti terében* c. tanulmányában (Megjelent a *Hely és jelentés, Tanulmányok az építészetéről és a városról* c. kötetben, TEREC, 2005) a privatizáció, szegregáció, stigmatizáció, szuburbanizáció, illetve az átalakuló belváros építészeti és társadalmi folyamatairól számol be.

<sup>10</sup> *Architecture of the city* (Opposition Books, 1984)



(...)

Az emlékművek és műemlékek a város idővel dacoló, állandó elemei. Méltóságot kölcsönöznek a város életének. Az ívek, terek és csarnokok, a tipologikusan megragadható formák dialektikus kapcsolatban állnak a város formáló dinamikus erőkkkel. E tértipológiák a kultúra rétegeinek a hordozói, s szerepük ezért kritikus.”<sup>11</sup> [7]

A társadalomban végbemenő elidegenedési folyamat eredményeként jelentkezik a közösségi munkaterek egyre erősödő igénye. Ennek tanúbizonysága a városban gombamódra megjelenő és szaporodó közösségi műhelyek, kertek, irodák és alkotóterek sokasága. Jellemzően kiadó bolthelyiségekbe, félszuterén pincékbe, évek óta tisztázatlan tulajdonjogú beépítetlen telkekre vagy üresen álló ipari épületekbe kényszerülnek, a hivatalos ügyintézés által inkább megtűrve, mintsem segítve. Pedig, ahogyan Moravánszky ezt Giedion révén említi, a közösségi életre való igény annak a jele, hogy „képtelenné váltunk arra, hogy emlékműveket alkossunk, hogy közösen ünnepeljünk”. Korunk jellemző magatartása a titkolózása, a „magánügy” egyszerre kellemetlen és védett jellege, sőt „magányügynek tekintjük az érzések megfelelő átélését” is.

„Ezt a helyzetet a mai város „lármásan fejezi ki”. A jövőben célul kell kitűzni közösségi központok létrehozását – „a közösség által a közösségnek”.

(...)

A monumentalitás az ember örök vágyából születik, hogy jelképeket alkosson tettei és sorsa, vallásos és szociális meggyőződése számára”<sup>12</sup> [8]

## Építészetén kívüli építés

Mielőtt azonban fellelegezhetnénk, a dolog „hogyanja” – azaz a műépítészet és a perifériára szorult spontán építészet együttműködése – felvet némi kérdéseket. Első sorban a középítés döntéseit gyakran nem is a létrehozók vágyai, mint inkább gazdasági és mesterségbeli korlátai határozzák meg, bár kétségtelenül ez adja kreativitásának erejét is. Kérdés tehát, hogy egy

---

<sup>11</sup> Moravánszky, 2006, 10. o.

<sup>12</sup> Uo., 26. o.

biztonságosabb anyagi és eszközhasználati környezetben hogyan tudná a spontán építészet megtartani takarékos jellegét. Másodsorban a megoldások ad-hoc jellegűek, mindig az adott problémára hoznak egy ideiglenes, folyamatában javítható választ. Ez ismét együtt jár a karakteréből adódó előnyével is, azaz a kontextushoz való érzékeny viszonyulásával is, azonban a szakszerű építésre jellemző prototipizálás pontosan ennek a folyamatnak a halálát jelentené. Végül pedig, ahogyan Tafuri írja Venturi *Ugly and ordinary* programjának kritikájaként:

„Felismerni és értékelni a periféria spontaneitásában rejlő energiát más dolog, mint ezt az energiát az építészeti tervezésben hasznosítani. Egy alapvetően mimetikus, utánzó módszertől nem várhatunk érvényes megoldásokat, hiszen a tervezés *per definitionem* a spontaneitás ellentéte. A dolog különösen akkor válik kérdésessé, ha a „kisember” kétes ízléssel megépített és berendezett lakása iránti leereszkedő érdeklődésben a klasszikus példákon nevelkedett értelmiségi iróniája érhető tetten.”<sup>13</sup> [9]

A középítészet és a műépítészet közötti szakadék azonban nem csak „módszertanaik” különbözőségében rejlik, hanem az őket alkotó társadalmi szubkultúrák eltávolodásából is adódik. Ez alighanem korunk egyik legsürgetőbb építészeti problémája.

## Nyelvi szakadás

Az első problémát a városi tereink elsivárosodása jelenti, illetve ennek következményeként az építészeti köznyelv elszegényesedése, hiszen a középítészetnek már nincsenek olyan követhető előképei, amelyekhez a mindennapi tapasztaltuk során nyúlhatnának. Jelképeik gyökértelessé válnak, esztétizálásuk az összevisszaság sokatmondó tükröi.

„A francia etnológus, Marc Augé írásaiban olyan példákat elemez, melyek ellentmondanak Heidegger axiómájának, nevezetesen annak, hogy az építés és a lakás egymástól elválaszthatatlanok. Városainkat egyre inkább a közlekedés és a fogyasztás terei, kamerákkal ellenőrzött bevásárlóközpontok, repülőterek és szállodahallok határozzák meg. Ezek a terek mindenki számára nyitottak és az

---

<sup>13</sup> Moravánszky, 2005, 21.o.

ismerős üzletláncok, cégjelzések jelenléte még bizonyos „otthonosságot” is sugall. Viszont e tereket olyan gondosan megtisztítják minden időre és történelemre utaló nyomtól, vagy a konkrét helyre vonatkozó jeltől, hogy joggal nevezhetők „nem-helyeknek”. Szerkezetük, határaik, ellenőrzésük és esztétikájuk lényegében mindenütt egyforma, semmiben sem különbözik egymástól, ezért hat Augé jellemzése meggyőzően. Vajon Foucault-i értelemben heterotópiák-e a nem-terek? Vajon a földalatti garázsok nyugtalanító, ijesztő terei és a fogyasztási láz vigasztaló, felvillanyozó terei ugyanannak az éremnek lenne két oldala? (...) Életünk „valódi” helyeivé paradox módon egyre inkább a „nem-helyek” válnak. Nem csoda, hogy kezdjük felfedezni és értékelni ezek esztétikus voltát.”<sup>14</sup> [10]

A helyzetet fokozza az az általános alkotói önbizalomhiány, ami a múlt századi spontán építő számára még ismeretlen volt. Névlegesen az az illúzió, miszerint elfogadható, maradandó és követendő csak szakemberek építhetnek.

„A legtöbb ember azt képzei magáról, hogy nem ért az alkotáshoz és azt gondolja, hogy ezt tisztességesen csak építészek és tervezők végezhetik. Ez olyan méreteket öltött, hogy a legtöbb ember összezsugorodik félelmében, hogyha környezetének rendezésére kerül szóba. Attól félnek, hogy hibázni fognak, hogy szomszédaik kinevetik őket, attól félnek, hogy valami „rossz ízlésű” döntést fognak hozni. És félelmük jogos. Mihelyt az emberek visszahúzódtak a hétköznapi tervezés tapasztalatából, elvesztették formanyelvüket, és többé nem tudnak jó környezet-alakító döntéseket hozni, mivel már nem tudják felismerni, hogy mi fontos és mi nem az. Az emberek elvesztették kapcsolatukat a legalapvetőbb megérzéseikkel.

(...)

Ugyanakkor az építészek is elvesztették intuíciós képességüket. Amióta nem részesei annak a közös nyelvnek, ami révén a hétköznapi emberek érzésvilágába nyerhettek betekintést, saját abszurd és külön nyelvük rabjaivá váltak.”<sup>15</sup> [11]

---

<sup>14</sup> Moravánszky, 2005, 23. o.

<sup>15</sup> Alexander, 1979, 232. o.

Ehhez hozzájárult a műépítészet elitizmusa, az építészeti kommunikáció szakzsargonokkal való terheltsége, illetve az az általános téveszme, hogy az építész „felülről” meghatározza, hogy mire van a használónak szüksége. Mivel ez az elszakadás kétirányú, a műépítészet is elvesztette természetes jellegét.

„Ma már eltérő státusú építéshez egy viszonylag homogén társadalmon belül két különböző stílusigazodás tartozik. (...) Az ellentét mélyére nézve feltűnik, hogy a mai hazai műépítészetnek szinte életeleme a stilizációs tevékenység, míg a spontán építésben a stílus csak valamiféle másodlagos dolog, az életmód, a viselkedés terméke. A hivatali építész dogmatikus stilizáló elfoglaltsága egyelőre meggátolja abban, hogy tervezés közben azonosuljon az őt megbízó népszerűség életformáival. Jól mutatja az ellentét különleges morbid voltát az a jelenség, hogy magánéletében, sőt saját lakása formálásában is az építész skizofréniásan olykor spontán építőként viselkedik.”<sup>16</sup> [12]

## Kulturális szakadás

A második problémakör értelmezéséhez előbb tárgyalnunk kell a műépítészet és a középítészet szétzilálásának folyamatát, ahogyan arról Janáky István az „Akaratlagos és önkéntelen építészet” című esszéjében értekezik:

„Az építészetben külön életre kelt akaratlagosság az ún. műépítészetben öltött testet. Az önkéntelenség pedig az ún. spontán építészetben nyilatkozott meg. Egy ideig inkább a műépítészet hatott a spontán építésre. (A szétválás kezdeti időszakában és talán egészen az 1970-es évek közepéig, ami kb. a posztmodern építészet keletkezésével esett egybe.) Ez a folyamat-irány már (vagy még) a klasszicizmus idején, az építészetben a 18. század második felétől a 19. század közepéig is megfigyelhető, amikor az ún. nagyépítészet hatott a népi vagy a vidéki kisépítészetre.

(...)

A folyamat iránya azonban lassan megfordul. Vagyis a spontán gesztusok kezdenek visszafelé áramlani, a műviségbe. Korai példái ennek a népi-nemzeti

---

<sup>16</sup> Janáky, 1999, 80. o.

művészeti irányzatok, a népi motívumok gyűjtése és behurcolása a városi művészetek eszköztárába. E visszafelé sodródás oka kezdetben az, hogy a műépítészet a megrendelők sokasodása, elképzeléseik kavalkádjának szertelen bővülése miatt minden mozdíthatót, minden építészeti jelenséget igyekszik tárházába hordani.

Később azonban e mozgás oka egyre inkább az, hogy az építészet lassan kiürül, pontosabban: minden megoldás megszületik, az építészet múzeuma megtelik. Az építészek bárhova nyúlnak, mindenütt már ismert, felhasznált, a legkülönbözőbb jelentésekkel, jelentéskombinációkkal megterhelt motívumokat, végig-fejtett és elfáradt teoretikai képződményeket találnak. Végül – mára – nem marad más megoldás, mint valamiféle mesterséges amnéziás állapot keresése: az önkéntelenség állapota akaratlagos előállításának kívánsága.

Közben azonban a spontán építés is kétségbeejtően kimerül, mert a köznép önkifejezésének terei a politika, az ipar, a profizmus és más nagy erők szorításában végtelenül szűkössé válnak. Először elhal a ma népi építészetnek nevezett falusi, vidéki paraszti építőtevékenység. Majd ezt felváltja – kb. a 30-as, 40-es évek után – egy sokkal lazább stílusképű, zilált, melankolikus, de köznép kreatív alkotóerejét még fel-felmutató spontán építési cselekvés. Végül – kb. az 1970-es években – e meta-népművészet is tehetetlenül felmorzsolódik. Létesül ily módon egy szörnyű állapot: az építészet önkéntelenségének elkallódik vagy felemésztődik minden tartaléka. Így lassan elvész az önkéntelenség is, és az építészet a napi pragmatizmusok martalékává válik.”<sup>17</sup>

[13]

Miután ekképpen szétváltak a társadalom alapvető alkotói közösségei, a kölcsönös távolságtartás eredményeképpen mindkét fél helyzete romlott, a későbbi összeolvadás lehetősége pedig egyre valószínűtlenebbé vált.

"Nem nagyon hiszem, hogy van a magyar kultúrának az építészetnél és általában a tárgykulturánál rosszabb állapotban levő szegmentuma.

---

<sup>17</sup> Janáky, 1999, 64. o.

A háború utáni pár évet követően, az 50-es években ez a terület légmentesen elzáródott. Az elzártág évei pedig, ahogy az nemsokára kiderült, rohamos degenerálódást eredményeztek. A 60-as évek általános fellendülésének idejét a nagy tervezőirodákban székelő műépítészetünk – a Karinthy-féle világ legbutább kisgyerekére emlékeztetően – a fejlett országok építészetével való bratyizás illúziójában töltötte. (...) Közben a báméskodó építészek háta mögött az ország terében egyre nőtt egy másfajta építészet, egy másfajta tárgyi kultúra tömege. Az önerős magánlakás építőké, a gondokoké, a legkülönbébb tárgyakat gyártóké, a nőtt gyároké (a tervezés nélkül építőké), a műépítészet épületeinek használóié, a toldóké-foldóké.

A 70-es évek közepe táján derült ki, hogy két ellenség áll szemben egymással. Az egyik fél az establishment – a társadalom felső rétegeiben meghúzódó diffúz hatalom – bürokratikus segítségével a hatalmas tervezőirodákban felnövekedett műépítészeti szubkultúra. Minden, ami e paradox szubkultúrában létrejött épületekkel átadásuk után történik, az merőben ellentétes azzal a szándékkal, amely létrehozta őket. A másik fél pedig az a teljesen heterogén, kaotikus, anarchikus, elhanyagolt országos képződmény, amely az egyre nagyobb és egyre távolibb hatalom és építészet mögött létrejött, és amelyet tárgyi tömegkultúrának nevezhetnénk.”<sup>18</sup> [14]

Janáky ugyan beszámol arról, hogy a „mérnökökben” továbbra is derengett egy bátortalan vágy az újbóli összekapcsolódásra, ám ez az előbbieken vázoltak – egyik oldalról a lehatároló dogmatizmus, másik oldalról a kaotikus elhanyagoltság – miatt már nem jöhetett létre.

„A mérnökökben azonban munkált egy gyenge, nagyrészt szunnyadó erő is, amely most is kikalauzolta őket (...) más vidékre: szinte mindegy, hogy hova, mert mindaz, ami az ismert erózióját képviselte, az számukra valami reményt jelentett a valósághoz való közelebb jutásban.

(...)

A spontánság helyett igénytelenséget és az ennek moslékából táplálkozó zűrzavart, a (...) tervezői sugalmazások iránti érdeklődés helyett értetlenséget és nemtörődömséget érzéltek.” Majd tovább szemlélődve arra döbrentek rá,

---

<sup>18</sup> Janáky, 1999, 64. o.

hogy ennek oka nem a „használók gunyoros gonoszságnak tűnő nyeglesége”, ami valamilyen általános amoralitás környezetre való kivetítése – jóllehet következményeként ez is – hanem inkább arról van szó, hogy a teret használó emberek elhagyták. „Elhagyta őket a lélektelen hatalom, el annak bávatag figurái (pl. az értelmiség...) és végül is ez az egész társadalom hagyta el saját magát...

A mérnökök mégis szeretettel és érdeklődéssel járták a tartózkodó utcákat. Érezték azonban, hogy pusztán ez a vonzalom, amely a spontán építéshez fűzte őket, nem elegendő a tárgy-együttesek létrehozásának és gondozásának jobb utakra tereléséhez.

Emlékeztek a legközelebbi múlt külföldi építészeti törekvéseire (Venturi, posztmodern, alternatív építészet...). Féltek azok részlegességétől. Gyanították, hogy Magyarországon e törekvések társadalmi időszerűsége és érvényessége nagyon kérdéses.

És homályosan látták a célt: a műépítészeti szubkultúrát egy valódi tömegkultúra oldalára lendíteni, és így kiszakítani azt a (...) „nem autentikus létből”.<sup>19</sup> [15]

## Időbeli szakadás

A harmadik akadályt az egész társadalmi értékváltozás, az időbeliség értékvesztése jelenti. Mindannyian szabadulni akarunk az elmúlással való szembenézés kényelmetlenségétől, örökérvényű és ugyanakkor rövidtávon megtérülő megoldásokat keresünk, miközben elfelejtjük, hogy ezzel lemondunk egy természetes bölcsességről.

„Szemben áll ezzel az új korlátlanágának az elve, amely nem ismeri az öregedést, viszont, mint említettük, hirtelen megy át látványos romlásba. Az észrevétlenség formájában végbemenő öregedés, tapasztalatom szerint nagyon fontos gazdasági tényező (...) Természetesen – és a természetes szó ebben az összefüggésben nagyon is helyénvaló – nem lehet korunk mindennapi kultúrájáról azt állítani, hogy az újnak ez a kényszere, a *legyen minden és mindig új* csak kereskedelmi vagy reklámfogás. Az, hogy világunkból oly sok minden

---

<sup>19</sup> Szalai, 2005, 100. o.

tűnik el nagy gyorsasággal, különös szükségletet támaszt bennünk a maradandóság, olyan anyagok iránt, amelyek mindig újak néznek ki, és pompás tisztítószereinkkel folyvást csillogó állapotban tarthatók. És ha végtére az anyagok már elhasználtak sem lehetnek, akkor csak az az alternatíva marad, hogy egyszer csak kioldódnak kötelékeikből, és szétmennek. Ekkor már nem az elmúlás gyorsaságának csökkentéséről, hanem az idő, mint olyan kikapcsolásáról van szó. Egészen pontosan: a világunkat uraló tárgyakkal immár nem tulajdonítunk annyi értéket, hogy megöregedhessenek.”<sup>20</sup> [16]

Ez a magatartás a tömegtermelést kiszolgáló építészetre jellemző, miközben az ideiglenes, spontán építészet eszközeinek és erőforrásainak hiányában csak erőtlenül próbálja követni az egyre fokozódó fogyasztást. Ő maga is megfélemezni látszik arról, hogy a természet ritmusába ágyazott népi építészet autentikus részét képezte az anyag romlása, az építőanyagok emberi léptékkal mérhető kora.

„A „Hét szöveg” című írásban Janáky a spontánság három formájáról beszél. A természetességgel használt, vagy a „délcegen öregedő” régi dolgokban a spontánság, mint a „szellem jelenléte” nyilvánul meg, a „szomorú vidámságú” újabb tárgytenyészetekben viszont úgy jelenik meg, „mint vad ösztön, a viselkedés állati öntudatlansága.” A spontánság harmadik formája pedig „a végképp gazda nélkül maradt tárgyak-gyepük vidékein” burjánzik, „mint a stílus és az emberi viselkedés hiányának tragédiája.” A spontánság újabb formái zavarodottságot, tehetetlenséget tükröznek. „Ama egykori spontánság a hatalommal állt szemben, a láthatatlansággal, a hozzáférhetetlenséggel, a valótlanlansággal. A mai spontánság ördögi ellensége a valós valóság” – állapítja meg lemondóan Janáky.”<sup>21</sup> [17]

Arra kell rádöbbenünk, hogy a spontán és a tervezett építészet egymástól való elszakadása egy nagyobb léptékű, és általánosabb érvényű probléma tünete. Nem csak arról van szó tehát, hogy emberi kötelezettségünkben, „leereszkedően” segítenünk kell perifériára szorult társainkon (bár ez önmagában is elég kellene, hogy legyen), hanem társadalmunk fennmaradásának

---

<sup>20</sup> Moravánszky, 2005, 44. o.

<sup>21</sup> Szalai, 2005, 108. o.



szempontjából életbevágóan fontos annak az építészeti nyelvnek a megfogalmazása, ami a két, látszólag szembenálló fél erősségeit egyesíteni tudja.

„Az univerzalizáció jelensége ugyan előrelépést jelent az emberiség számára, de romboló hatást is gyakorol: nemcsak a hagyományos kultúrákra, ami önmagában még nem jelentene helyrehozhatatlan kárt, hanem arra nézve is, amit a nagy kultúrák termékeny magjának nevezhetnénk. Ez a mag képezi az alapját életünk értelmezésének, s ezt nevezem a továbbiakban az emberiség etikai és mitikus gyökerének. A konfliktus innen származik. Úgy érezhetjük, hogy az egységes világcivilizáció egyszersmind a múlt nagy civilizációit alkotó kulturális források rovására, azok elkoptatása, elhasználódása árán valósul meg.  
[...]

Itt van az ellentmondás: hogyan lehet korszerűvé válni, de ugyanakkor visszatérni az eredethez is, hogyan lehet feltámasztani a múlt szunnyadó civilizációját és egyúttal részesévé válni az egyetemes civilizációnak?”<sup>22</sup> [18]

## Állandó és változó

Mielőtt tovább lépnénk a megfelelő szintézist kereső utunkon, egy pillanatra meg kell állnunk, tisztázni az időtlenséggel, illetve az elmúlással kapcsolatos építészeti fogalmainkat.

„A teljes, csorbítatlan időtlenség elérése az ember számára eleve lehetetlen célkitűzés, teljesíthetetlen idea. Jól láthatta, tapasztalhatta ezt mindenki, hiszen a hatalmas munkával létrehozott építményeket – bármilyen szilárdnak is építették őket – pár emberöltő elteltével már kikezdte az idő, csorbultak az élek, repedeztek a falak, javításra szorultak a roppant szerkezetek. A lehetetlen vagy lehetetlennek tűnő vágyak azonban sok esetben – és tegyük hozzá: a leglényegesebb esetekben – az ésszerűség minden érve ellenére sem csökkentették az emberi elszántságot, hanem éppen megnövelték. Ez az irracionális hozzáállás tette lehetővé az emberiség legnagyobb alkotásainak, tetteinek, gondolatainak létrejöttét, ez segített ahhoz, hogyha a lehetlent nem is, de az emberfelettit el lehessen érni. És ez segített ahhoz is, hogyha az időbeli

---

<sup>22</sup> Ricouer, 1961

végtelenséget nem is, de legalább a részleges időtlenséget, azaz a *tartósságot* elérje, és műveiben megvalósítsa.”<sup>23</sup> [19]

Az eddigiekben azt láttuk, hogy perifériára szorult szubkultúra ideiglenes építésze ideiglenes építészetét ideiglenes építészetben, azaz a *tartósságot* megvalósította, még akkor is, ha időközben „holtakká”, funkciótlanná váltak.

„A vár ereje – és most már hozzátehetjük: tartóssága – a vastag falakba épített rengeteg jó minőségű kőanyagból volt köszönhető, azaz az anyag mennyiségi és minőségi többletének. Ez segítette át a földrengések rombolásán, az ostromok pusztításán, és ennek köszönhető, hogy a mai látogató szinte eredeti állapotában láthat egy több, mint nyolcszáz esztendőes keresztet, megtapasztalhatja a falak erejét, sétálhat egy kicsit a már romos kápolnában, és visszaképzelteti magát egy végleg letűnt időszak mozgalmas eseményeibe.”<sup>24</sup> [20]

Ezzel szemben az előző eszmefuttatás végén megemlített népi építészet, tudatában saját mulandóságának, mégis tartósnak bizonyult – legalábbis egészen a közelmúltig – hiszen rendelkezett azzal a szellemi többlettel, ami eszmei időtlenségének kulcsa.

„Az iszei sintó szentély és a tákosi templom titka valahol közös. Abban a ragaszkodásban és szeretetben gyökerezik, amely folyamatos gondoskodással biztosítja a házak fennmaradását. A híres iszei szentélyt minden húsz esztendőben újraépítik, de a kisebb és jelentéktelenebb tákosi templomocskák is csak folyamatos felújításokkal őrizheti meg eredeti szépségét. Ha akár itt, akár ott az épületekhez nem fűződött volna folyamatos szeretet, kitartó ragaszkodás, akkor egészen biztosan mára már hírük-nyomuk sem lenne, elsöpörte volna az őket az idő, ugyanúgy, ahogyan időközben számtalan iszei és tákosi ház is nyomtalanul eltűnt. Ezeket a szent építményeket a hozzájuk fűződő erős érzelmek szellemi többlete tette-teszi időtállóvá.”<sup>24</sup> [20]

Ilyenképpen felvázolhatunk egy olyan szellemi-anyagi mátrixot, ami tájékozódni enged az időbeliség dimenziójában: az önerős építészet ideiglenes úgy anyagi, mint szellemi

---

<sup>23</sup> Cságoly, 2014, 14. o.

<sup>24</sup> Cságoly, 2014, 33-34. o.

tartalmában; az ipari csarnok anyagában időtlen, szellemében ideiglenes; a népi építészet anyagában ideiglenes, szellemében időtlen; a természeti népek építésze pedig mind anyagában, mind pedig szellemében időtlen.

“A primitív rendszerek olyan tisztának és logikusnak tűnnek, mint maga a természet. Derűsen mentes mindenféle töprengéstől. Következésképpen tervezik és építik településeiket: A folyók és oázisok mentén termékeny területek találhatóak a sivatagban. A termőföld odáig terjed, amíg a folyó el tudja látni. A megművelhető föld olyan értékes az őslakosoknak, hogy házaikat a sivatag homokjába, a termőföldről kis távolságra telepítik.

Nincsenek utak, a mi értelmezésünkben, hiszen nem használnak szekereket. A sivatag síksága biztosítja az összes forgalmat a települések között, ahogyan az óceán biztosítja a közlekedést a szigetek között. (...) A sivatagi ház homokra épül. A homokhoz bizonyos mennyiségű vizet adnak, majd egy standardizált fa zsaluba préselik pár napig, végül a napsütés elvégzi a maradék munkát. Ez a fa zsalu lesz a település modulja. Méreteit az határozza meg, hogy ez az agyagtégla milyen gyorsan szárad. Amikor ez az építési technológia, egy ház sosem tekinthető befejezettnek. Bármikor, bármilyen irányba növelhető. Egyetlen anyag használatával az építészetnek nincs más „hatása”, mint a fény és árnyék örökké tartó váltakozása. A település színe megegyezik a föld színével. Az egyetlen dolog, ami miatt észrevesszük a házakat, az az eltérő szög, amit a napsugárral bezárnak, ahhoz a síkhoz képest, amelyen állnak.

A hegyi várost hasonló helyi szabályok építik fel, mint a sivatagi közösségeket. Itt viszont más a „természeti tér”, az alap: kő és szikla. Ez teljesen megváltoztatja a jelleget. Ahogyan a falat alkotó köveket egymásra fektetik, ritmusuk szükségszerűen a hegyekéhez illeszkedik.

(...)

A primitív és a modern építészet összehasonlítható, önmagában elemezhető és a hasonlóság tiszta és egyszerű, annak ellenére, hogy egy olyan kultúrában létezik, amely ennyire távoli a miénktől. (...) Az egyetlen magyarázat az építészet tisztaságára és egyszerűségére az, hogy egy számunkra időtlennek tűnő kultúrában létezik.

A (primitív) építészet a „tökéletesség” felé halad, mivel egy időtlen térben működik. Aláírása „Anonymus”, mivel ő maga a természet.”<sup>25</sup> [21]

Kijelenthető tehát, hogy a szintézist valahol a természeti, „primitív” építészet mentén kell keresni, ahol a stílus és a viselkedés még nem vált külön; ahol az anyagi és a szellemi többlet egyaránt az építészet kultúrába való ágyazottságából merített erőt.

„A régi művészetben a stílus és a viselkedés nem vált külön, nem volt két dolog. A stílus viselkedés volt, a viselkedésnek pedig mindig volt stílusa. A stílus a viselkedés jellegzetes jegyeinek, esetünkben építészeti lenyomatainak sajátos együttese volt. A viselkedés egy társadalomnak és egyedeinek különböző helyzeteiben tanúsított magatartása. – A viselkedés állati eredetű, ezért erőltetés nélkül összekapcsolhatjuk az önkéntelenség fogalmával. A stílus azonban emberi szülemény, és ez az akaratlagosság színével festi meg.

Az egykori egység így azt is jelentette, hogy a régi művészetben az akaratlagos és az önkéntelen is egybe volt ötvöződve, sőt, talán fel sem igen merült e két kategória külön életének lehetősége.”<sup>26</sup> [13]

A másik tisztázandó fogalom az építészet társadalmi gyökérvészése révén merül fel, hiszen azt érezni, hogy megválaszolatlan kérdések vetnek szakadékot a műépítészet vélt válaszai és a valós társadalmi igények közé.

„A ház elemi fizikai funkcióját ki nem elégítő, a falu életében és topográfiájában mégis oly fontos helyet elfoglaló *posa* kérdések megfogalmazására ösztönöz bennünket a hely szerepéről az építészetben. Egyrészt egy terület kijelöléséről, egy tér lehatárolásáról van szó, még akkor is, ha e tér közvetlenül, egzisztenciális értelemben nem rejteket, védelmet nyújtó tér – nem a heideggeri „*bergender Raum*” -, másrészt az építészet helyéről egy adott társadalomban és annak kultúrájában. Vajon meg tudjuk-e határozni, hogy mi tartozik az építészet területéhez és mi esik kívül rajta? Hol jelölhető ki a határ az építész, a mérnök és a művész feladatkörei között? Az építészet feladata csupán a konkrét,

---

<sup>25</sup> Fehn, 1952

<sup>26</sup> Janáky, 1999, 126. o.

infrastrukturális feladatok kielégítése lenne, lakások, iskolák létrehozása megfelelő számban, gazdaságosan és maradandóan, vagy, mint példánkban, mindezt megelőzi egy szimbolikus funkció? Vajon az építész feladata a politikai hatalom, a (demokratikus) rend, a nemzeti identitás, a vallásos hit, netán az egyéni siker és ízlés kifejezése, amit a mérnöktől aligha várhatunk el?

Megragadhatjuk, tisztázhatjuk-e az építészet helyét e kategóriák egyikével, vagy akár többük segítségével? Az építész feladata ugyanis attól függ, hogyan határozzuk meg az építészet helyét. Az építész szerepéről a huszadik században igen különböző, széles skálán mozgó nézetek fogalmazódtak meg: az építőművész, a világépület tervezőjének apoteózisától a szakemberek véleménycseréjét irányító építész-moderátori szerepen keresztül egészen a társadalomformáló hatások rezignált, teljes tagadásáig.”<sup>27</sup> [22]

Az eddigiek ismeretében beláthatjuk, hogy az építész, még ha nem is definiálható teljes bizonyossággal hatásköre, mindenképpen az őt körülvevő társadalom polgára, és ilyenként részese annak a felelősségnek, mellyel ápolni, gondozni vagyunk kénytelenek önmagunkat<sup>28</sup>, közösségünket és természeti környezetünket.

„Az építészet óriási ismeretanyagot mozgósít többek között a gazdaság, a technika, az ökológia, az esztétika és a művészet területéről. A döntő az, hogy az építész hogyan bánik ezzel a tudásanyaggal, mivel nincs olyan kialakult módszer, amivel a heterogén ismereteket rendezni lehetne. Nem is képzelhető el valami össztársadalmilag elfogadott „racionalitás”, ami vezérfonalul szolgálna. Mindemellett nemcsak elképzelhető, de feltétlenül szükséges is az építészetnek a művészethez és a tudományhoz hasonló részvétele a társadalmi-kulturális diskurzusban.”<sup>29</sup> [23]

## Időtlen építés

---

<sup>27</sup> Moravánszky, 2005, 16. o.

<sup>28</sup> Itt önmagunk gondozása alatt lelki és szellemi integritásunk, kiegyensúlyozottságunk ápolását értem, hiszen a társadalom elidegenedő folyamatait első sorban egyéni szintű tudatossággal tudjuk ellensúlyozni.

<sup>29</sup> Moravánszky, 2005, 25. o.

A természeti népek építészetét sem anyagválasztásában, sem funkciósmáiban nem másolhatjuk, kérdéseinkre a megoldást nem az anyagi többletben kell keresnünk. A szellemi többletet egy minőségbeli tényezőben lehet megragadni, amely viszont kiterjed úgy az anyag, mint a térszervezés minőségére.

“Létezik a tevékenységeknek egy olyan meghatározott sorozata, amely minden építési tett középpontját képezi, és pontosan megragadható, hogy milyen körülmények hatására hoz ez létre élő épületeket. Mindez annyira világos, hogy bárki számára elérhető.

(...)

Ez az építési mód mindig is létezett.

Ez állt az afrikai hagyományos falvak mögött, és az indai vagy japán falvak mögött is. Ez állt a múlt nagy szakrális épületei mögött: az iszlám mecsetek, a középkor kolostorai és a sintoista templomok mögött is. Ez állt az angolszász vidék egyszerű padjai, kerengői és árkádjai mögött, Norvégia és Ausztria hegyi viskói mögött, a várfalak és paloták cserépfedése mögött, az itáliai középkor hídjai mögött és Pisa katedrális mögött is.

Tudatalatti minőségében szinte minden építési tevékenység mögött ez állt, évezredekken keresztül.”<sup>30</sup> [24]

A felvetett problémák közül az elsőre, azaz tereink elsivárosodására és társadalmunk építészeti formáitól való elszakadására az időtlen terek „önazonossága” kínál megoldást.

„Valóban, ez a gyengéd és összetett belső szabadság az a minőség, ami élővé tesz dolgokat.

Az élő dolgok világában minden szervezet lehet igaz vagy kevésbé igaz, önazonos vagy kevésbé önazonos. Nem vállalhat „önazonosabbá” külső elvárások követése által, ugyanakkor meghatározható egy olyan folyamat, amellyel megállapítható, hogy az adott szervezet hogyan kerülhet közelebb saját belső igazságához.

Ez az egység, vagy annak a hiánya, az alapvető minősége mindennek. Legyen ez egy költemény, egy személy, vagy egy emberekkel teli épület, egy erdő vagy

---

<sup>30</sup> Alexander, 1979, 10. o.

egy város, minden, ami igazán fontos, ebben a minőségben gyökerezik. Mindent magába foglal.

Mégis, megnevezhetetlen ez a minőség.”<sup>31</sup> [25]

Martin Heidegger hasonló felvetéssel nyilatkozik az anyag igazi természetéről [30]<sup>32</sup>: az alkotás és az alkotó viszonyában az alkotásnak kell meghatároznia az alkotót, és nem fordítva. Az alkotó jelenlétének el kell tűnnie az alkotás létrejöttéhez, illetve ahhoz, hogy a műalkotásban megjelenhessen az igazság. Ez az igazság a műalkotást alkotó anyagok el-nem-rejtettségében, önmagukhoz való hűségükben, azaz önazonosságukban jelenik meg, mintegy felszínre kerülve, vagy elrejtettségéből kilépve. Így a kő tömörsége, a fa keménysége és rugalmassága, a festék sötétsége, a fém hideg csillogása nem csak a művet létrehozó anyagok jellemzőinek összeségeként jelenik meg, hanem a megalkotott műalkotás el-nem-rejtettségét jelentik. Christopher Alexander számára azonban ez az önazonosság nem csak egy anyagi minőség, hanem egy téri minőség is, sőt, számára az építészeti tér életteliségét vagy holtságát jellemzi.

„Úgy tanították nekünk, hogy nincs objektív különbség jó és rossz épületek, jó és rossz városok között. Az igazság azonban az, hogy a jó és rossz épületek, a jó és rossz városok közötti különbség igenis lényeges, és objektív. Ugyanez a különbség érezhető az egészség és a betegség, az egység és a megosztottság, az önfenntartás és az önrombolás között. Egy egészséges, egységes, élő és önfenntartó világban az emberek is élők és alkotók. Egy megosztott és önromboló világban az emberek nem lehetnek élők: elkerülhetetlenül ők maguk is önrombolókká és nyomorultakká válnak.

(...)

Ez (a különbség) a belső ellentmondásoktól való szabadság.

Egy rendszer rendelkezik ezzel a minőséggel amikor egységet alkot saját magával, hiányát szenved, amikor megosztott.

Rendelkezik vele, amikor azonosulni tud saját belső erőivel, hiányát szenved, amikor megtagadja belső erőit.

Rendelkezik vele, amikor megbékélt saját magával, hiányát szenved, amikor belső háborúban örlődik.

---

<sup>31</sup> Uo., 28. o.

<sup>32</sup> Heidegger, 2006, 24-29. o.

Mindannyian ismerjük ezt a minőséget. Ezt érezni egyike legősibb érzéseinknek. Annyira ősi, mint a jólét, az egészség érzése, annyira primitív, mint az az intuíció, ami megsúgja, hogy mi valós és mi hamis.”<sup>33</sup> [26]

A második probléma, miszerint az önkéntelen és az akaratlagos építészet elszakadt egymástól, feloldásra kerül abban a felismerésben, hogy a hétköznapi megoldások általában nagyon mélyen gyökerező emberi igényekre adnak válaszokat.

„Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a legmélyeb felismerések, a misztikus, szent sugalmazások valahogyan kevésbé közönségesek, mint a hétköznapi dolgok – hogy ezek rendkívüliek.

Ez sekély menedéke annak az embernek, aki még nem tudja, hogy mit cselekszik.

Valójában ennek az ellentéte igaz: az igazán misztikus, vallásos, csodálatos felismerések nem kevésbé hétköznapiak, hanem ellenkezőleg, hétköznapiabbak, mint a legtöbb dolog.

(megj.: az eredeti szövegben a „less ordinary” - „extraordinary” - „more ordinary” szavak mentén rajzolódik ki a gondolat íve)

Pontosan ez a fokozott hétköznapiságuk az, ami miatt ennyire tömények.”<sup>34</sup> [27]

Az időtlenség szellemi többletét gyakran társítjuk olyan jelképekhez, amelyek a kortárs társadalmi fogalomrendszerben gyökértelenek, hiszen korunk nem tud mit kezdeni az időtlenség fogalmával, pedig a szellemi időtlenség gyakran pont a hétköznapiság befogadásában rejlik. Ezt ismeri fel Janáky kritikai pályának vége felé, a „Nincs jelkép” című írásában, ahogyan arról Szalai értekezik:

„Gondolatmenetének egyik fontos csomópontja annak megállapítása, hogy a régi jelképszerű „félelem vagy csodálat övezte építményekben a jelkép mellett benne foglaltatott más – például köznapi – jelentések tartalma is.” Ezek a köznapi jelentések az alakítás fontos tartozékainak tekinthető „jelképiségen kívüli jelekben” testesülnek meg, melyeknek évezredes halmozódása „hozta

---

<sup>33</sup> Alexander, 1979, 25. o.

<sup>34</sup> Alexander, 1979, 219. o.



létre azt a tartalékot, amelyből ma, a jelképek elsorvadásának idején táplálkozni lehetséges”.<sup>35</sup> [28]

Végül pedig a gyors kielégüléshez szoktatott kulturális szemléletmódunk hiányosságát a halandóság, az elmúlás bölcsességével kell pótolnunk. A szellemi többlet-tartalomból táplálkozó időtlenség kulcsa a mulandóság elfogadását jelenti: az élet egyetlen állandója a változás, minden ami változásra képtelen, halott.

“A természet jellege nem keletkezhet a halál jelenléte nélkül. Amíg mi, emberek nem tudjuk teljes szívvel befogadni a dolgok természetét, addig a természethez való viszonyulásunkat is torzítani fogjuk, vagy különbözőségeink, vagy hasonlóságaink eltúlzásával. Azért tesszük mindezt, hogy elűzzük a halál tényét és gondolatát.

Tehát, végül, az az igazság, hogy ahhoz, hogy természetes jelleggel bíró dolgokat tudjunk létrehozni, ahhoz, hogy ez a létrehozott dolog önazonos legyen, ahhoz, hogy hátra lépve létezni engedjük ezt, anélkül, hogy saját alkotói szerepünk ebben zavart keltene – mindehhez arra van szükség, hogy tudatában legyünk annak, hogy minden átmeneti, minden mulandó.

A természet mindig is mulandó volt. A fák, a folyó, a zümmögő bogarak – mind rövid életűek, mind elmúlnak. Mégis, ezeknek a jelenlétében sosem érezzük szomorúnak magunkat. Bármennyire tűnékenyek, derűt árasztanak.

Viszont amikor mi teszünk arra kísérletet, hogy természetet alkossunk magunk köré a világba, és ebben sikerrel járunk, nem menekülhetünk a halál gondolata elől. Ez a minőség, amikor emberi dolgokban sikerül megragadni, mindig szomorú, és szomorúságot kelt bennünk. Azt is mondhatjuk, hogy bármilyen hely, ahol az ember ezt a minőséget szeretné megteremteni, és a természethez hasonlóvá válni, sosem lehet önazonos, hacsak nem érezzük ennek a halvány szomorúságnak a jelenlétét. Hiszen, miközben örömünket leljük benne, tudjuk, hogy ez is el fog múlni.”<sup>36</sup> [29]

Visszalépve a jelenbe, a keresett megoldást nem a mű-, illetve a középítészet akaratlagos átalakítása jelenti, hanem egy olyan kölcsönös alázat, amely megengedi, hogy az időtlenség az

---

<sup>35</sup> Szalai, 2005, 110. o.

<sup>36</sup> Alexander, 1979, 153. o.

elmúlás elfogadását, a stíluszisztaság az önazonosságot, és a társadalmi jelkép a hétköznapi életet magába foglalhassa. Különösen fontos e két fél látszólagos szembenállásának feloldása, hiszen, ha a társadalomra személyként tekintünk, ez a tudathasadás határozott példája, ahol a két fél közül bármelyik pusztulna el, magával rántja az egész egyén halálát. Tovább boncolva ezt a hasonlatot, azt is mondhatjuk, hogy társadalmunk csak akkor lesz képes rejtett erőinek magabiztos kifejtésére, hogyha előbb belső ellentmondásait sikerül feloldania. A műépítészet „hagyományőrző, a stiliztika mélységeit és finom árnyalatait életre hívó képességét” és a spontán építés „életmód, a viselkedés státuszalakító természetességét”<sup>37</sup>[31] kell megtanulnunk egyesíteni, hiszen, bár a tapasztalatok rögzítésének médiuma<sup>38</sup> különböző, ugyanazon civilizáció tanulságait hordozzuk döntéseinkben. A médiumok különbözősége azonban ezek részlegességét, hiányosságát is jelenti, és tragikus, hogy mindkét fél kizárólagos tudásnak tekinti sajátját.

Ezen felül fontos tanulsággal szolgálhat a természeti, „primitív” építészet takarékos építésmódja a jelenlegi, károsan pazarló globális társadalom számára. Része ennek a természeti környezet tisztelete, illetve az emberi szerep valós léptékének beismerése, viszont, számunkra talán könnyebben megragadhatóan, abból a „józan paraszti észből” is származik, ami szerint minek vennénk valamiből újat, ha a régit még fel lehet használni. Meg kell tanulnunk ellenállni a divat illuzórikus parancsának, ezt Adolf Loos már egy évszázaddal ezelőtt kérte. És ismét hangsúlyoznám, ezt nem a romantikus környezetvédő szemléletében mondom (bár ekként is elég lenne), hanem abból a sokkal pragmatikusabb szempontból, hogy a túlfeszített tempójú növekedés első sorban minket, embereket öröl fel.

A tanulmányban körüljártam az elszakadás mozzanatait, felvettem a lehetséges szintézis felületeit, illetve múltbéli előképként felvettem egy olyan, úgy társadalmi, mint egyéni belső integritás irányát, ami szükségszerű, de nem elégséges a közelgő társadalmi-gazdasági válság elkerüléséhez. A megoldást csak akkor tudjuk megragadni, ha hiányos ismereteinket egyesítettük.

---

<sup>37</sup> Szalai, 2005, 106. o.

<sup>38</sup> a műépítészet az akadémikus, írott vagy rajzban dokumentált forrásokat tekinti etalonnak, míg az önerős építés szinte minden döntésében a – mára már megkérdőjelezhető pontosságú – megérzéseire, az alapvető emberi igényeire és szokásaira hagyatkozik, szinte babonásan utasítva el mindent, amit „szakemberek” javasolnak.

Forrásjegyzék:

- [1] Szalai András: *Spontán építészet és építészeti szépség, Az építészeti forma köznyelvi vonatkozásai Janáky István építészet-felfogásában* (Megjelent a *Hely és Jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben. TERC, 2005), 91. old.
- [2] Moravánszky Ákos: *Monumentalitás* (Megjelent Moravánszky Ákos, M. Gyöngy Katalin: *Monumentalitás, kritikai antológia* c. kötetében. TERC, 2006), 8. old.
- [3] Uo., 12. old.
- [4] Uo., 31-32. old.
- [5] Friedrich Achleitner: *Ez a ház a 8. századból származik és 1898-ban épült meg* (ford. Kerékgyártó Béla. Megjelent a *Hely és jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben, TERC, 2005), 38.old.
- [6] B. Rudofsky: *Architecture without Architects, A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture* (Doubleday and Company inc., 1964)
- [7] Moravánszky Ákos: *Monumentalitás* (Megjelent Moravánszky Ákos, M. Gyöngy Katalin: *Monumentalitás, kritikai antológia* c. kötetében. TERC, 2006), 10. old.
- [8] Uo., 26. old.
- [9] Moravánszky Ákos: *Az építészet helye, Huszadik századi kísérletek az építészet meghatározására* (Megjelent a *Hely és jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben, TERC, 2005), 21. old.
- [10] Uo., 23. old.
- [11] Christopher Alexander: *The Timeless Way of Building* (Oxford University Press, 1979), 232. old.
- [12] Janáky István, *Magyarország két építésze* (Megjelent *A hely - Janáky István épületei, rajzai és írásai* c. kötetben. Műszaki Könyvkiadó, 1999), 80. old.
- [13] Janáky István, *Akaratlagos és önkéntelen építészet, vázlat a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának Nyelvi és Kommunikációs Intézetében tartott*

- előadáshoz, 1990. december 5 (Megjelent *A hely - Janáky István épületei, rajzai és írásai* c. kötetben. Műszaki Könyvkiadó, 1999), 126. old.
- [14] Janáky István, *Építészeti kultúra* (Megjelent *A hely - Janáky István épületei, rajzai és írásai* c. kötetben. Műszaki Könyvkiadó, 1999), 64. old.
- [15] Szalai András: *Spontán építészet és építészeti szépség, Az építészeti forma köznyelvi vonatkozásai Janáky István építészet-felfogásában* (Megjelent a *Hely és Jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben. TERC, 2005), 100. old.
- [16] Moravánszky Ákos: *Az építészet helye, Huszadik századi kísérletek az építészet meghatározására* (Megjelent a *Hely és jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben, TERC, 2005), 44. old.
- [17] Szalai András: *Spontán építészet és építészeti szépség, Az építészeti forma köznyelvi vonatkozásai Janáky István építészet-felfogásában* (Megjelent a *Hely és Jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben. TERC, 2005), 108. old.
- [18] Paul Ricoeur: *Történelem és igazság* (Northwestern University Press, 1961)
- [19] Cságoly Ferenc: *Tartósság* (Megjelent a *Három könyv az építészeztől* sorozat harmadik köteteként. Akadémia Kiadó, 2014) 14. old.
- [20] Cságoly Ferenc: *Tartósság* (Megjelent a *Három könyv az építészeztől* sorozat harmadik köteteként. Akadémia Kiadó, 2014) 33.-34. old.
- [21] Sverre Fehn, *Marokkói primitív építészet*, 1952 (saját fordítás, letöltés helye: <https://www.architecturenorway.no/stories/other-stories/fehn-morocco-2009/>, letöltés időpontja: 2017.05.11.)
- [22] Moravánszky Ákos: *Az építészet helye, Huszadik századi kísérletek az építészet meghatározására* (Megjelent a *Hely és jelentés, Tanulmányok az építészeztől és a városról* c. kötetben, TERC, 2005), 16. old.
- [23] Uo., 25. old.
- [24] Christopher Alexander: *The Timeless Way of Building* (Oxford University Press, 1979), 10. old.
- [25] Uo., 28. old.
- [26] Uo., 25. old.
- [27] Uo., 219. old.

- [28] Szalai András: *Spontán építészet és építészeti szépség, Az építészeti forma köznyelvi vonatkozásai Janáky István építészet-felfogásában* (Megjelent a *Hely és Jelentés, Tanulmányok az építészetről és a városról* c. kötetben. TERC, 2005), 110. old.
- [29] Christopher Alexander: *The Timeless Way of Building* (Oxford University Press, 1979), 153. old..
- [30] Martin Heidegger: *Rejtektutak* (Osiris Kiadó, 2006), 24.-29. old.
- [31] Szalai András: *Spontán építészet és építészeti szépség, Az építészeti forma köznyelvi vonatkozásai Janáky István építészet-felfogásában* (Megjelent a *Hely és Jelentés, Tanulmányok az építészetről és a városról* c. kötetben. TERC, 2005), 106. old.